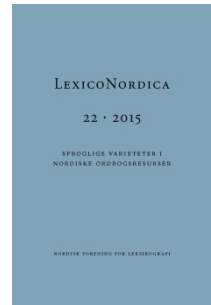

LexicoNordica

Titel: Fællesdanske og dialektale ord i *Jysk Ordbog*
Forfatter: Inger Schoonderbeek Hansen
Kilde: LexicoNordica 22, 2015, s. 77-97
URL: <https://tidsskrift.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© 2015 LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Fællesdanske og dialektale ord i *Jysk Ordbog*

Inger Schoonderbeek Hansen

This paper focuses on lemmatization in the Dictionary of the Jutland Dialects. Especially when lemmatizing specific Jutland dialect words the editor primarily takes a user's perspective: How easily can the user identify the oral form he or she has heard or read with an adequate headword? When lemmatizing the words Jutland dialects have in common with Standard Danish the editor uses mainly, though not solely, a spelling in accordance with Standard Danish, i.e. as found in The Danish Dictionary or even Dictionary of the Danish Language.

1. *Jysk Ordbogs* forudsætninger

Artiklen handler om lemmatisering af fællesdanske og dialektale ord i *Jysk Ordbog* (herefter JO). De enkelte lemmaer opstilles ud fra en række principper der bl.a. inkluderer 'omsætning' fra dialektal udtale, eller snarere dialektale udtaler, til et genkendeligt lemma, evt. med sideformer. Siden Peter Skautrup grundlagde ordbogen i 1932 og materialeindsamlingen påbegyndtes, og efter at redaktionsregler er blevet udarbejdet ad flere omgange til både en trykt prøveredaktion i 1970'erne og siden 2000 en online-udgave, <www.jyskordbog.dk>, har konteksten for ordbogen ændret sig, og redaktionen har foretaget justeringer undervejs, så ordbogens brugere tilgodeses. I dag er det danske sprogsamfund desuden blevet mere og mere homogent, og *Jysk Ordbog* må således kategoriseres som en historisk dokumentationsordbog der beskriver det sprog der taltes i det gamle landbosamfund i Jylland hovedsageligt i perioden 1850-1920 (se <www.jyskordbog.dk> under linket til Hvad dækker ordbogen? og videre under Periode).

Den geografiske varietet der taltes på det tidspunkt i Jylland, kaldes i artiklen for jysk dialekt, evt. forkortet jysk, og kan sidestilles med de i sprogvidenskaben kendte begreber som klassisk, genuin eller traditionel dialekt, dvs. en sproglig variant der fonetisk/fonologisk, morfologisk og leksikalsk afviger fra dansk rigssprog (se fx Arboe 2012:18ff.).

JO tilsigter en bred målgruppe, dvs. såvel fagfællen og filologen som den almindeligt kulturhistorisk interesserede bruger. Især med onlinepubliceringen er der kommet øget fokus på den bredere målgruppe, hvilket dog ikke eksplicit fremgår af ordbogens hjemmeside. Det er redaktionens udfordring at vægte hensynet til JO's forskelligartede brugere og loyaliteten over for ordbogens omfangsrige, facetterede og komplekse kildemateriale, der gennem mange år omhyggeligt er blevet indsamlet. Lemmatisering spiller her en central rolle.

Afsnittene A-I er blevet offentliggjort på hjemmesiden, og meget snart også afsnit J; selve redaktionen er nået til *kn-*. Projektet kan være afsluttet om ca. 16 år under forudsætning af at seddel-samlingen udnyttes i samme grad fremover, og at der er ansat tre ordbogsredaktører på fuldtid.

2. JO's lemmer

JO benytter sig overordnet set af to lemmatyper. På den ene side indeholder JO ord der er kendte fra rigssproget, dvs. fællesdanske ord; disse har et lemma der er i overensstemmelse med *Retskrivningsordbogen* (herefter RO), fx *dreng, gård*. På den anden side indeholder JO dialektord der enten er forholdsvis almindeligt kendte (de optræder bl.a. i *Ordbog over det danske Sprog* (herefter ODS) hvor de er ledsaget af markøren "dial." og lign.), og disse har som regel samme lemma i JO, fx *a* 'jeg', *horse-gøg* (fuglen) 'dobbeltekkasin', eller også er dialektordet forholdsvis ukendt i

rigssproget, og i det tilfælde har det et lemma der er baseret på retskrivningsprincipperne for rigsdansk; således har JO efter et fonematisk princip fx lemmaet *glase* ‘slikke (noget) rent’, og efter et (især) etymologisk princip fx *fej* ‘pyntet, smuk; rask, dygtig’. De (relativt) ukendte dialektord findes ikke i ODS, fx fordi de forekommer i et forholdsvis begrænset geografisk område. Det er imidlertid en vanskelig type, og for at tjene brugerhensynet er nogle af lemmaerne dannet i analogi til rigsdansk, fx *blævre* ‘vrøvle’, *klævre* ‘klapre (med), rasle, klirre’.

JO søger at dække hele ordforrådet, dvs. både de særlige dialektale ord og den del af ordforrådet landbobefolkningen i Jylland har haft fælles med Danmarks øvrige befolkning. En opgørelse af forholdet mellem fællesdanske og dialektale ord som Karen Margrethe Pedersen på et tidligere tidspunkt har foretaget på baggrund af JO’s og Ømålsordbogens (herefter ØMO) simpleksord på *bl-*, “viste, at der var ca. 100 fælles ord, ca. 80 jyske særord og ca. 60 ømålske særord” (Pedersen 2004:218). Nogle af disse særord er registreret i ODS (de har en vis udbredelse), andre findes derimod kun i JO eller ØMO.

I JO’s lemmaer fremgår trykforhold og enkelte grammatiske konstruktioner ved hjælp af særtegn, efter inspiration af tidligere udgaver af *Politikens Nudansk Ordbog* (fx 1990):

- angiver at en ordform er sammensat (kompositum, derivat eller samdannelse), fx *hus-bold* (leg), *ild-vorn* ‘ondskabsfuld’, *bar-hovedet* ‘skaldet’; ofte optræder de enkelte led som selvstændige lemmaer i ordbogen.
- ’ angiver hovedtryk på efterfølgende stavelse i det tilfælde trykforholdet i ordet afviger fra almindelig dansk ordstruktur, fx *be'skøjt* ‘hårdt brød’, *am'pløj* ‘arbejde’; se fx *Den Danske Ordbog* (DDO) *beskøjt*, ODS *Ampløj*.
- angiver kondensering af lemmaet, fx *hus-* sms.led, *-hovedet* sms.led, eller ved tydeliggørelse af visse syntaktiske

forbindelser, fx *forglem-mig-øj* (blomst), som i fx ODS og DDO optræder uden særmarkering, *forglemmigej*.

Ud fra et brugerperspektiv kunne disse særtegn potentielt være svære at tolke og huske (se Svensén 2004:145), hertil kommer det faktum at JO tilsigter både mindre øvede brugere og fagfællen, med ret så forskelligartede ordbogsbehov. Særtegnene er imidlertid sat ind med henblik på at tilgodese den første gruppe, så indgangen til artiklen lettes; de er generelt helt overflødige for den sidste gruppe. Trykangivelsen i et dialektord som *am'pløj* hjælper den uøvede bruger på vej med den for dansk ualmindelige trykfordeling; den øvede bruger kender muligvis til fransk *emploi* 'arbejde' og ODS-lemmaet *Emploi*. Det samme forhold gælder JO's tydeliggørelse for den uøvede bruger ved delvis ukendte homografpar, fx *a'bel* 'poppel' (jf. nederlandsk *a'beel*) og *propriet Abel* med almindeligt dansk tryk på første stavelse.

I det tilfælde divergerende udtaleformer med en vis udbredelse ikke umiddelbart får et nyt lemma, fx fordi de blot i mindre grad fonematisk eller morfologisk afviger fra de dominerende udtaleformer, eller fordi det drejer sig om lettere gennemskuelige forvanskninger men med samme etymologiske udgangspunkt, oprettes variantformer til lemmaet i artiklens hoved. I JO kaldes disse sideformer (se JO under Opslagsform pkt. 4; se Svensén 2004:143f.).

Sideformerne markeres grafisk forskelligt alt efter hvor stor afvigelsen er fra den mere almindeligt udbredte udtaleform:

- Fed sideform markerer morfo-fonematisk variation: variation i stavelsestype, fx “**bund** subst. – med sideformen **bunde**”; simpel variation i rodens vokalisme eller konsonantisme, fx “**hva**d pron., adv., konj. – med sideformerne **hons**, **hvas**”; eller variation i suffiks, fx “**hunde-vej**r subst. – med sideformen **hunde-vejrlig**”.

- Understreget sideform markerer variation i sammensætningsfugen, fx “gilde·folk subst. – med sideformen gildes·folk”; eller afvigende trykfordeling, fx “god·dag subst. – med sideformen god dag” (sønderjysk) ‘formkage’ (hoved- + bitryk hhv. hoved- og hovedtryk).

Sideformerne, især de understregede, tjener primært et brugersyn. De anvendes i udstrakt grad og er baseret på de former kildematerialet også byder på, men som fx er mindre udbredte eller netop har en mere afgrænset udbredelse. Sideformer kan hjælpe brugeren videre i artiklen da de er placeret lige efter lemmaet. Sideformerne er grundlæggende et resultat af normaliseringer af udtaleformer ved hjælp af en række korrespondensregler.

3. Fra dialektord til lemma

De fællesdanske ord der optræder i JO, dannes i overensstemmelse med RO og dermed retskrivningsprincipperne for rigsdansk skriftsprog (se Sprognævnsbekendtgørelsen 1997/2009). For dansk som alfabetisk sprog gælder et grundlæggende 1:1-forhold mellem tale og skrift, det fonematiske princip (se fx Jervelund 2007:11). Nogen lydskrift er dansk bestemt ikke, og det er karakteristisk at “skriftformer er regelmæssige eller uregelmæssige i forhold til de talte former” (Pedersen 2004:217f.; se Sprognævnsbekendtgørelsens traditions- og sprogbrugsprincip § 1 stk. 3 og 4, samt øvrige principper i Jervelund 2007). Dette er ligeledes en vigtig betingelse for JO’s lemmatisering af ikke kun fællesdanske men også dialektale ord. Det velkendte diskrepante forhold mellem talt og skriftligt dansk sættes i JO’s redaktion nemlig yderligere på prøve, for lemmatiseringen skal ikke bare baseres på én sproglig variant, som det groft set er tilfældet for nationalordbøger (historisk set er dansk retskrivning grundlæggende baseret på københavnsk som

den variant der fik mest prestige). I princippet skal JO derimod kunne repræsentere hver af de ni hovedområdets jyske udtaler (se sideformerne ovenfor). Endelig gælder, til en vis grad sammenlignelig med dansk retskrivnings sprogbrugsprincip, “den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugerens skriftlige sprogbrug” (Sprognævnsbekendtgørelsen § 2, stk. 4), nemlig redaktionens vægtning af de forskellige kilders pålidelighed.

Traditionelt har dialektologien i omsætningen mellem talt sprog og skriftsprog (fx i lemmatiseringen) anvendt en række korrespondensregler (som fx dem i Bennike & Kristensen 1898-1912, JO under Lydskrift, ØMO 1992, Tillægsbind: 24ff., se Pedersen 2004:217). Således udtales rigsdansk [b], fx i ord som *skib* og *gabe*, i de jyske dialekter enten som ‘blødt’ [b], [v], [w] eller [f] alt efter hvor i Jylland man befinder sig (se JO’s Dialektkort 4.3). Et lemma i JO der skal repræsentere alle disse forskellige udtaler, kan med udgangspunkt i korrespondensreglerne derfor godt indeholde et neutralt eller normaliserende b, *skib*, *gabe* (se også Svensén 2004:134f.). Et andet eksempel er at rigsdansk [a·] i fx et ord som *hare* ‘skærpe le, skærpe leblad ved at banke æggen tyndt ud’ nord for Kongeåen udtales som [ã·] eller et sted mellem [ã·] og [o·] (det vendsysselske o med tredje åbningsgrad [ò·]) mens vokalen syd for Kongeåen udtales som i rigsdansk, [a·]. JO’s lemma er pga. korrespondensreglerne *hare* (se JO’s Dialektkort 2.3; se Pedersen 2004:218).

Den fællesdanske norm JO tilsigter, og det naturlige udgangspunkt for JO som historisk dokumentationsordbog der beskriver de vestdanske sproglige varieteter, er i løbet af ordbogens relativt lange tilblivelsesproces blevet justeret. Redaktionen har på den måde forsøgt at følge med i udviklingen af det danske talesprog-samfund som bl.a. giver sig udslag i de forskellige perioders nationalordbøger.

Længe har sigtepunktet for lemmaernes norm været ensbetydende med “i overensstemmelse med lemmaet i ODS”. ODS har på

mange måder, og i mange år, været udgangspunktet for ordbogens redaktionsprincipper (Skautrup var redaktør på ODS 1924-28, se ODS bd. XXVIII:103). Men allerede efter trykning af JO's første prøvehæfter i 1970'erne blev brugerhensyn, publikationsplatform og ikke mindst økonomi i stigende grad vigtige parametre for redaktionsarbejdet, og blikket blev nu rettet mod RO og nyere nationalordbøger som fx *Politikens Nudansk Ordbog* (herefter NO) og senere DDO (se bl.a. Rasmussen 2002:13f.).

Til sammenligning følger ØMO's lemmaer, som er placeret i det såkaldte identifikationsafsnit, normalt opslagsformen i ODS, eller "[h]vis ordet ikke findes her eller i nyere retskrivningsordbøger, gengives ordet efter de almindelige regler for transskription fra tale til skrift i dansk" (Tillægsbind 1992:10). Her bringes ligeledes eventuelle sideformer, fx "hue II (også hove)", "kryppegavl (krippel-, kryppe-, krippe-)".

Også JO's lemmatiseringsprincipper blev lettere justeret undervejs, men stadig ud fra en balance mellem brugerhensyn (fx lemmaets genkendelighed trods divergerende lydformer) og loyalitet over for materialet (fx lemmaers forskellige etymologi). Typologien ser i dag således ud:

- JO's fællesdanske ord følger rigssprogets ortografi (RO), fx *hest*, svarende til jyske udtaleformer [*hæjst / hæst*].
- De relativt få dialektale ord der er kendt i rigssproget, og evt. indlånt i rigssproget, dannes til tider analogt med kendte ordtyper, fx *blævver*, *blævre* – *klævver*, *klævre* (RO har dog kun *blæver*, ODS *klæver* 'kløver', fordoblingen -*vv*-forekommer ikke i dansk retskrivning).
- Etymologisk gennemskuelige ord normaliseres som regel, og lemmaet baseres på hvordan ordet ville være skrevet i nutidigt rigssprog, fx *a* 'jeg', *hove*, *hue* 'synes om'.
- Etymologisk uigennemskuelige ord får et lemma der afspejler lydformen, dvs. dannet på baggrund af korrespondensreglerne, fx *arnet*, *dalle*.

I det følgende bliver disse fire lemmatyper belyst med fokus på den balance mellem brugerhensyn og loyalitet over for kildematerialet som lemmatiseringen søger at opnå.

4. De forskellige lemmatyper i JO

4.1. Fællesdanske ord

Ord der hører til denne lemmatype, søges så vidt muligt at være i overensstemmelse med RO og DDO, evt. ODS i de tilfælde ordet tilhører en ældre sprogperiode; de fællesdanske ord er dermed letgenkendelige for alle ordbogens brugere.

Således er lemmaet *dreng* i overensstemmelse med rigssproget, men selv om substantivet er et umiddelbart letgenkendeligt fællesdansk ord, er fx betydningsafsnittet udfordrende for redaktøren. Det er fx oplagt at præsentere brugeren for kulturhistoriske oplysninger fra det gamle landbosamfund: “ja, der var endda en mand her, der gav 5 kroner [som betaling til jordmoderen], fordi det var en dreng, men kom der ikke andet end en pjalt [dvs. lille] pige, så var 2 kroner nok” (kilde fra Thy, normaliseret). Desuden bringes under samme lemma en i jysk kendt men i rigssproget ukendt betydning, nemlig ‘sideskud på rugplante’ (jf. *dreng* 9): “Der kan gro drenge op i æ rug st. Hans dag [24. juni], der kan fylde i skjæppe st. Wols dag [Skt. Oles dag, 29. juli]” (optegnelse fra Midtjylland ved folkemindesamler Evald Tang Kristensen) (jf. en lignende problematik for ØMO i Gudiksen 2005).

Der er enkelte undtagelser, fx har JO lemmaet *i' mod* med sideformen *mod*. *Imod* er tydeligvis mere udbredt i Jylland end *mod*, der fortrinsvis anvendes som præposition. I ODS og NO (1990) optræder *imod* som henvisningsform til *mod*, mens *imod* optræder som selvstændigt lemma i RO, DDO og NO (1999) (opdelt i homonymerne adverbium hhv. præposition, som også findes under *mod*). Stik modsat forholder det sig for *gennem/i' gennem*.

I andre tilfælde kan et ords specifikke bøjningsform, fx fordi den er almindeligt udbredt i det jyske dialektområde, være baggrund for at lemmaet må tilpasses en smule i forhold til rigssproget. Det fællesdanske substantiv *klæde* bliver på grundlag af divergerende udtale- og bøjningsformer oprettet i to separate artikler: ¹*klæde* (singularis, og i visse betydninger brugt som stof-neutrum, materialet ‘vævet stof’ mv.) og ²*klæder* (pluralis, også som kollektiv betydning, ‘persons beklædning, tøj’). Formen *klæder* er formentlig pluralisformen af *klæde*, “men i største dele af Nørrejylland med helt selvstændig lydudvikling”.

4.2. Kendte dialektord

JO indeholder en del dialektord der kun marginalt er indlånt i rigssproget; i nogle tilfælde er de tidligere blevet anvendt i rigssproget og har i ODS af markøren “dial.” og lign., eller de er i nyere tid blevet optaget i rigssproget, fx i DDO ledsaget af en sprogbrugsoplysning som fx “især i Jylland”. I nationalordbøgerne bliver lemmaer af denne type langt fra altid behandlet ens. Så optræder verbet *blævre* ‘snakke, vrøvle, plapre’ i ODS-S (1994) med bl.a. en henvisning til substantivet *Blæver*, der vurderes at stamme fra jysk. Verbet *klævre* ‘klapre, rasle’ er lydligt sammenligneligt, og ODS’ brugere burde derfor kunne finde det under *klævre*. Det er imidlertid først under *II.klævre* (verbum) og her henvisningen til *Klæbber* (substantiv) at vi finder klare betydningsmæssige overensstemmelser med jysk *klævre*, nemlig ‘(klokke) klebel’, samt markøren “dial.”. Verberne *klævre*, *blævre*, *plævre* er også konstrueret ens: ~re-sufikset har både iterativ betydning (fx *klævre* ‘klapre (med), rasle, klirre; slå flere gange på noget, så det klinger el. larmer’) og forstærkende betydning (fx *klævre* ‘snakke meget, højroset’) (se Hansen 1967:178ff.).

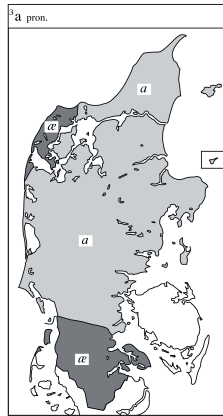
I JO bliver lemmaet for disse og lignende ord dannet i analogi med kendte rigsdanske former som fx *pladder*, *kobber*, dvs. kort vokal + dobbelt konsonant, dvs. *blævver/blævre* ‘tale meget, lade

munden løbe; sludre, vrøvlø' (betydning 4), *klævver/klævve* 'klapre (med), rasle, klirre; ..' (betydning 1), og på sigt højst sandsynligt også *plævver/plævve* med bl.a. samme betydning som *blævver/blævve*. Formerne med -vv- afviger grafotaktisk fra rigssproget. Ifølge JO's materiale svarer udtaleformernes mediale konsonant til 'blødt' [b], [v], [w], [f], og lemmaet kunne ifølge korrespondensreglerne for så vidt godt have været *klæbre*, dvs. med et normaliseret b (se JO's Dialektkort 4.3).

4.3. Etymologisk gennemskuelige dialektord

Et eksempel på et dialektord med gennemskuelig etymologi, velkendt men ikke optaget i rigssproget, er 1. persons personlige pronomen *a*, i ODS med sprogbrugsbetegnelsen "jysk, især nørrejysk". JO's behandling af den jyske identitetsmarkør fylder af gode grunde meget mere end ODS'. Ordets udtale, og etymologi, udgør i JO øjensynlig en anden og afgørende parameter end i ODS. Udtaleformen *æ*, udbredt mod nordvest (Thy) og mod syd (Sønderjylland), har samme etymologi som *a* (både *a* og *æ* er ubrudte former af oldnordisk *ek*), og i JO behandles de derfor under samme lemma, nemlig den form der har størst udbredelse i Jylland, *a* (udtalen illustreres på et helsideskort, se kort 1). ODS har derimod en separat artikel *æ* på fire linjer, herunder en henvisning til *a*, hvorimod *a* af uforklarlige grunde ikke indeholder en henvisning til *æ* (Marius Kristensen og Valdemar Bennikes hovedværk inden for dialektgeografi var udkommet da ODS' artikel *a* blev redigeret); begge ODS-artikler indeholder en henvisning til rigsdansk *jeg*. Anvendelse af *a/æ* er i de jyske dialekter dominerende, men det fællesdanske *jeg* bruges også og har faktisk selvstændigt lemma. Mens *jeg* har fælles etymologi med *a* (som brudt form af *ek*), afspejler brugen af *jeg* både sprogforandringsprocessen (jf. ovenfor) og et dermed sammenhængende divergerende brugsområde hvilket på bedst forsvarlig vis anskueliggøres som separate lemmaer. Det

særskilte brugsområde illustreres fx i følgende beskrivelse: *jeg* “trængte allerede i slutningen af 1800-t. frem på bekostning af det ældre *a*” i dele af Østjylland, Læsø, Djursland og i Århus (JO *jeg*). Og i betydningsafsnittet er det velbelyst i citatet: “[D]et meste af Jylland [betragtede] *jeg* langt op i 1900-t. som en fornemhed”, fx “Det var hendes mor, der var så fin på det; hun læste romaner / og sagde “*jeg*” om sig selv” (kilde fra Midtøstjylland, oversat).

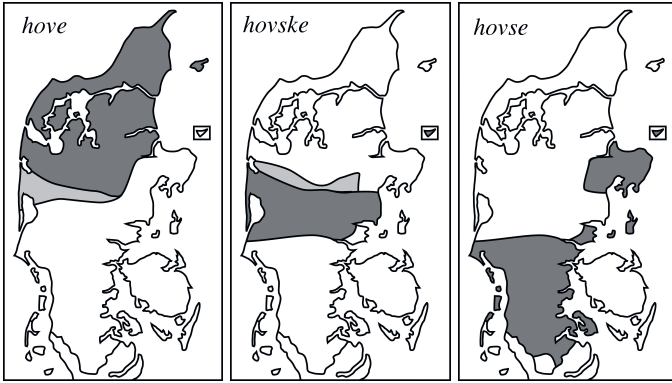
Kort 1: Udtalekort af ³a pron.

Et andet, mere komplekst eksempel på et særdialektalt ord hvis etymologi for så vidt er kendt, er verbet *huske* med variantformerne *hove*, *hovske* og *hovse* (se JO *huske*). Hvordan er brugerhensyn og loyalitet over for kildematerialet søgt afbalanceret i dette tilfælde? Lemmaet *huske* er primært valgt da det må formodes at være velkendt af brugerne. I modsætning til *jeg*, der faktisk bruges i jysk, dog i noget mindre omfang og med et noget andet brugsområde end de dominerende former *a* og *æ*, understøtter JO's materiale ikke skriftformen *huske*, dvs. udtaler der minder om rigssprogets [*husgø*]. Dette fremgår tydeligt af artiklens hoved: “**huske** verb. – kun i sideformerne **hove**, **hovske**, **hovse**.” Ovenikøbet kan sideformerne henføres til hvert sit udbredelsesområde hvorfor de

i lydhoovedet også behandles særskilt: “a) hove (Nordjy, MVJy-N, Ommers, MØJy-NV, spredt i Hards-M, spor. i øvrige Midtjy; [...] – b) hovske (Hards-S, Fjends-S, MØJy-S, [...])”.

Verbet *huske*'s sideformer er alternative afledninger (~e, ~se og ~ske) af det gammeldanske substantiv *hugh* ‘hu’ (som i forbindelsen *komme i hu*), og sidst i artiklen optræder sublemmaerne *hovske* og *hovsken(de)* samt *hove*, alle substantiver med betydningen ‘hukommelse’. Under redaktionen blev det dog tydeligt at formen *hove* også blev anvendt med en helt anden betydning, nemlig ‘synes om; bryde sig om’ (se Grøftehaug & Sørensen 2004 samt JO ⁴*hove*). Også *hove* går tilbage til gammeldansk *hugh*, og det optræder desuden i JO's materiale som den yngre, af rigsdansk påvirkede form *hue*, lemmaets sideform, fx “god kaffe, meget sukker og megen fløde, det hover jeg (dvs. det kan jeg godt lide)” (kilde fra Sydøstjylland, delvis oversat og normaliseret).

Ordnes fælles etymologi tilsiger at redaktøren kunne have valgt at udarbejde en betydningsopdeling under lemmaet *huske*, eller på grund af manglende belæg måske snarere under lemmaet *hove*, og på den måde have gjort rede for de forskellige betydninger der på sin vis kunne modsvare den ‘brede’ betydning ordet oprindeligt må have haft (se Grøftehaug & Sørensen 2004:39f.). Men det ville i givet fald ikke have tjent brugerhensynet, især ikke når udtaleformernes forekomst i JO's kildemateriale i den valgte løsning er knyttet (nogenlunde) præcist til de forskellige betydninger. Fleksibiliteten ved JO's løbende onlinepublikation og fokuset på ordbogens brugere har vist sig netop ved disse artikler, der i forlængelse af Grøftehaug & Sørensen (2004) faktisk blev forenklet yderligere. En oprindelig foreslået homonymopdeling ⁴*hove* ‘huske’ og ³*hove* ‘synes om’ blev ændret til den nuværende opdeling mellem *huske* med sideformer og ⁴*hove* (se kort 2).

Kort 2: Udbredelseskort til *huske*. Det mørkegrå område afspejler at der er mange belæg i JO's kildemateriale ('tæt afhjemlet'), det lysegrå at det optræder mere spredt ('spredt afhjemlet'); sporadisk optrædende former angives ikke på JO's udbredelses- eller spaltekort men fremgår af den etymologiske parentes.

At ØMO har truffet lignende beslutninger, fremgår fx af artiklen *klove*:

klove I (også *kløve*, *kleve*, *klov* mfl) [...]

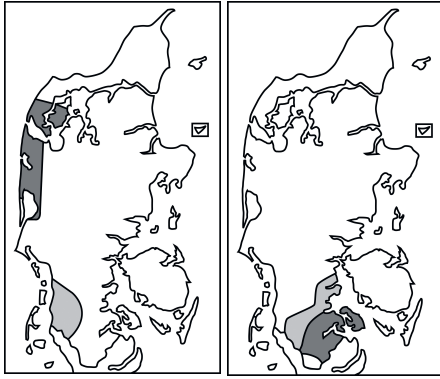
– Etym: *klov I* 'kløftet hov', *klov II* 'favnebrænde', *klove I* 'bøjle, bindsel, kløftet gren', *kløv III* 'kløft' og *kløv IV* 'flækkeled i sten' er etym beslægtet og til dels identiske (jf sideformer til opslagsformer), men er her opdelt i ord efter betydning.

Generelt lemmatiseres dialektale ord af type 3 (dvs. med gennemskuelig etymologi men ikke umiddelbart kendt i rigssproget) først og fremmest efter de gældende korrespondensregler. Således korresponderer udtaleformen [*glå:s*] med en normaliseret form *glase*

(langt [a·] udtales i store dele af Jylland som [å·], og det oprindelige tostavellesord er underlagt apokope og bliver dermed enstavellesord, se JO's Dialektkort 1.3 og 2.3). Lemmaet er 'glase "slikke (noget) rent (typisk et pillet æg, spor. også et øje)" og stemmer overens med vestnordisk *glæsa* 'smykke med noget strålende' og norsk og svensk *glasa* 'gøre noget blankt, glasere'; verbet er spredt afhjemlet i Nørrejylland, fx i følgende kontekst: "når en kone havde pillet æg til skidne æg, og de var blevet lidt sorte af hendes fingre, så puttede hun dem (dvs. æggene) i sin mund, drejede dem og lod dem falde ned i et fad uden at røre mere ved dem; det kaldte de i gamle dage at glase æg" (kilde fra Herningegnen, oversat).¹

Et andet måske mere kompliceret eksempel er ordformen *fej*. I rigssproget er *fej*, der går tilbage til oldnordisk *feigr*, kendt med bl.a. betydningerne 'dødsens' og 'krysteragtig' (sidste betydning er i ældre nydansk indlånt fra tysk, se ODS II. *fej* eller *fejj*). I JO's materiale findes kun oplysninger om *fej* i den første betydning: "skæbnebestemt til at dø; nær ved at dø", fx "det er vejr for fej (dvs. dødsens) mennesker på havet), sagde en gammel Kone i Vedersø en Nat det var Storm" (kilde fra Vestjylland, lettere omarbejdet og oversat). Adjektivet *fej* i denne betydning optræder i et nord-vestjysk område, langs med Vesterhavet, med spredt afhjemlede kilder i et mindre sydvest-sønderjysk område (se kort 3: 'fej), og det udtales med stød, fx [f^è'j] Vends, [f^è'j] Thy, [fæj'] Mors osv.

1 Det i rigssproget kendte *glase* 'sætte vinduer i', beslægtet med substantivet *glas*, forekommer også i jysk og optræder under homonymet ²*glase*.

Kort 3: ¹fej og ³fej 3.

JO's materiale indeholder imidlertid oplysninger om et andet *fej* der også bruges som adjektiv men der har en anden etymologi, udtale, udbredelse og en helt anden betydning; det præsenteres derfor under et nyt lemma, ³*fej*. Dette *fej* kommer af fransk *fait*, indlånt gennem middelnedertysk *fejt*, som det jyske *fej* vist også engang har haft som grundform (se sideformen *fej*; JO bringer "et feyt sneefog" fra en kilde fra 1771), og som *fej* muligvis er en subtraktionsdannelse til (se Bjerrum 1987:41). Adjektivet udtales i modsætning til ¹*fej* uden stød, men det kan skyldes at ordet kun er optegnet fra kilder i det stødløse område i det sydøstlige Sønderjylland (se kort 3: ³*fej* 3), hvilket understøtter at ordet er indlånt gennem middelnedertysk. Betydningerne er imidlertid noget modsatrettede: på den ene side betyder *fej* 'pyntet, smuk; rask, dygtig' (betydning 1), fx "hun har håret fejt (dvs. fint) sat op" (kilde fra Sundeved ved Als, normaliseret), og på den anden side 'slem, slet' (betydning 2), fx "det var en fej (dvs. slem) tid, krigen" (kilde fra Sydvestsønderjylland, normaliseret og bearbejdet); endelig får betydningen en mere blandet, dog ofte forstærkende karakteristik: 'udmærket, fin, god; gevaldig, drabelig; '(rigtig) meget, slem, skrækeligt' (betydning 3), fx "en fejt (dvs. rigtig god) gård" (kilde

fra Østsønderjylland, normaliseret og bearbejdet) eller “(de) var kommet fejt (dvs. slemt) i armod” (kilde fra Flensborgegnen, normaliseret). Det er oplagt at JO’s kildemateriale kræver et separat lemma, et der også på grund af korrespondensreglerne passer ind. Måske lige bortset fra at det generelt er problematisk at opstille en norm for diftonger; således udtales *fej* både med *-æj* og *-aj* og kan desuden i skriftlige kilder findes med *ei*. Det er derfor klart et etymologisk princip der har spillet ind ved lemmatiseringen her.

4.4. Etymologisk uigennemskuelige dialektord

Dialektale ord med uigennemskuelig etymologi dannes som nævnt ovenfor som regel på baggrund af korrespondensreglerne og afspejler derfor i høj grad den eller de bagvedliggende udtaleformer. Således svarer udtaleformer som fx [*dal·*] og [*dal*] til lemmaet *dalle* (først og fremmest pga. apokope, se Dialektkort 1.3); der er tale om et kælenavn til en gås, fx “Børnene kalder ænderne wakker, og gæssene dalder” (kilde fra Midtøstjylland, normaliseret). Udtaleformen [*a·ne*] med tonalaccent svarer til *arnet* (bortfald af *-r* og *-et* i området, se JO’s Dialektkort 4.9 og 6.1). Tæt er også overensstemmelsen mellem udtaleformen [*alegej*], evt. med stød [*alegæj*], og lemmaet *allegej* (i rigsdansk markeres kort vokal i tostavellesord som regel med efterfølgende dobbeltskrevet konsonant). Substantivet er af uvis oprindelse og betyder ‘sjov, halløj’, fx “sikken en alegej, der er i dem (om heste, der slår op og er kåde)” (kilde fra Sydsamsø, normaliseret).

5. JO’s henvisningsapparat

Det kan være svært for især den almindelige bruger faktisk at finde det ord han/hun er stødt på. Derfor har JO oprettet et omfattende henvisningsapparat der skal hjælpe brugeren med at finde frem til

det rette lemma. JO har to søgefelter, et hvor brugeren kan taste en ordform ind, et andet hvori brugeren kan skrive de første to-tre bogstaver hvorefter der kommer en alfabetisk liste frem. Begge er koblet til den bagvedliggende database med henvisningsformer, og brugeren vil derfor enten blive ført direkte hen til det søgte lemma eller få nogle forskellige forslag. Henvisningsapparatet bliver løbende vedligeholdt da redaktørerne under redaktionen lægger lemmaernes sideformer og lydformer, samt i et vist omfang skrevne former, fx hvis de optræder hos kendte forfattere, ind i databasen hvorfra de forskellige søgninger kan trækkes. Også mindre anvendte former der fx kan optræde som sublemma i en artikel, bliver lagt ind i databasen, og også disse kan brugeren derfor relativt let finde.

En bruger der har hørt en form som *hjøli*, taster formen ind i søgefeltet og kommer direkte hen til artiklen *hø·le*. Nogle søgninger giver imidlertid mange henvisninger, og man kan synes at JO på den måde gør den almindelige bruger en bjørnetjeneste. Fx giver en søgning på *bår* brugeren ni forskellige henvisninger til artikler (via link): ¹*båd* (subst.), ¹*både* (subst.), ¹*båre* (subst.), *bære* (verb.), ¹*bade* (verb.), ²*bar* (adj.), ¹*bare* (verb.), ²*bare* (adv., konj.), *barn* (subst., sms.led). Den almindelige bruger vil formentlig ret hurtigt give op, for fører JO's henvisning til et lemma + ordklassebetegnelse nødvendigvis hen til det søgte ord? Er oplysningen tilstrækkelig i forhold til den søgte form, inkl. evt. kontekst? Muligvis kunne flertydigheden afhjælpes ved at bringe ultrakorte betydningsangivelser, i lighed med fx praksis i RO?

Kunne et veludviklet henvisningssystem mon løse op for lemmatiseringspraksis i JO? Ikke umiddelbart. JO indeholder fællesdanske og dialektale ord, side om side, hvorfor der er behov for nogle grundlæggende principper for hvordan dette komplekse ordstof tilrettelægges, så både brugershensynet og loyaliteten over for kildematerialet tilgodeses.

6. Opsamling, plads til forbedring?

Til trods for at JO's lemmatiseringsprincipper er nødvendige i forbindelse med redaktionsarbejdet, er der ikke i hvert et tilfælde tale om knivskarpe afgrænsninger mellem de forskellige lemmatyper (se ovenfor). Automatik bliver der aldrig tale om, og redaktørerne skal til enhver tid vægte og veje JO's omfangsrige og meget forskelligartede kildemateriale, både i behandlingen af fællesdanske og dialektale ord (se også Gudiksen 2005). På baggrund af disse principper er det redaktørens opgave at tolke og vurdere de forskellige kilders oplysninger om en ordforms udtale, udbredelse og betydning, og hvordan denne information efterfølgende får plads i ordbogen, og under hvilket lemma.

Det tidslige aspekt spiller ligeledes en vigtig rolle for JO da en del af ordstoffet i kildematerialet refererer til en ældre tid nutidige brugere kender mindre og mindre til. JO er 100 % en netresource, og dermed er det umiddelbart let, men ikke nødvendigvis ikke-ressourcekrævende, at justere redaktionsprincipper, fx i forhold til hvilken sprognorm dialektmaterialet skal holdes op imod (se ovenfor). JO's vigtige funktion som dokumentationsordbog står imidlertid fast, for fx forespørgsler om (det gamle) jysk i fx Aakjærs sange bliver ved med at komme (fx *kaw* og *glajs* i Aakjærs *Skuld gammel venskab rejn forgo* i Højskolesangbogen, se Arboe 2002), og interessen for 'gamle dage' er ikke blevet mindre. Internetpubliceringen har også gjort det muligt at åbne op til et større publikum, og den målgruppe er redaktionen i stigende grad meget bevidst om at betjene bedst muligt.

Litteratur

Ordbøger

- DDO = *Den Danske Ordbog*. <ordnet.dk/ddo> (juni 2015).
- JO = *Jysk Ordbog*. <www.jyskordbog.dk> (juni 2015).
- NO (1990) = *Politikens Nudansk Ordbog*. 14. udgave, 2. oplag. København: Politikens Forlag A/S.
- NO (1999) = *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 1. udgave, 1. oplag. København: Politikens Forlag A/S.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. <ordnet.dk/ods> (juni 2015).
- ODS XXVIII (1956) = *Ordbog over det danske Sprog*. Bd. XXVIII (Liste over forkortelser ...). København: Gyldendalske Boghandel.
- ODS-S (1994) = *Ordbog over det danske Sprog Supplement*. Bd. II. Bi – Dozer. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.). København: Gyldendal.
- RO = *Retskrivningsordbogen* på nettet. <dsn.dk/ro> (juni 2015).
- ØMO (1992 ff.) = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Institut for Dansk Dialektforskning (senere Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut), Københavns Universitet (udg.). København: C. A. Reitzels Forlag (i dag Syddansk Universitetsforlag).
- ØMO-Tillæg (1992) = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Tillægsbind. Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet (udg.). København: C.A. Reitzels Forlag.

Anden litteratur

- Arboe, Torben (2002): Skuld gammel venskab rejn forgo ... / Auld Lang Syne – om sproget mv. i Jeppe Aakjærs og Robert Burns' velkendte vise. I: *Ord & Sag* 22, 16-39.
- Arboe, Torben (2012): Dialekter og standardsprog – synspunkter og undersøgelser siden 1960. I: *Ord & Sag* 32, 18-34.
- Bennike, Valdemar & Marius Kristensen (1898-1912): *Kort over de danske Folkemål med forklaringer*. København: Gyldendalske Forlag, Nordisk Forlag.
- Bjerrum, Marie (1987): Det sønderjyske fejt. I: *Danske Folkemål*. Bd. 29, 39-49.
- Grøftehaug, Nina K. & Viggo Sørensen (2004): Det howwer a godt! I: *Ord & Sag* 24, 39-54.
- Gudiksen, Asgerd (2015): Fællesdanske ord i Ømålsordbogen. I: Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (udg.): *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet, 131-145.
- Hansen, Inger Schoonderbeek (2007): Rigsmål i en dialektordbog – om redaktion af ordet *hvad*. I: Torben Arboe (udg.): *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, 175-182.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne dansk*. Bd. III. Sprogbeskrivelse. København: Grafisk Forlag.
- Jervelund, Anita Ågerup (2007): *Sådan staver vi – om ortografi og stavfejl*. København: Dansk lærerforeningens Forlag og Dansk Sprognævn.
- Rasmussen, Ove (2002): Jysk Ordbog – en 70-årig med fremtid i. I: *Ord & Sag* 22, 4-15.
- Pedersen, Karen Margrethe (2004): Retskrivningsordbogen og dialekterne. I: Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen (udg.): *På godt dansk*. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen. Århus: Wessel og Huitfeldt, 217-222.

Sprognævnsbekendtgørelsen (1997/2009) = Bekendtgørelse om Dansk Sprognævns virksomhed og sammensætning, oprindeligt LOV nr 320 af 14/05/1997, senest reviderede udgave BEK nr 178 af 09/03/2009, offentliggjort 13-03-2009 af Kulturministeriet. <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=123673>> (juni 2015).

Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ord-boksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Inger Schoonderbeek Hansen
lektor, ph.d.
Jysk Ordbog
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4
DK-8000 Århus C
jysis@dac.au.dk